

DISKURS TAHLILIDA PSIXOLINGVISTIK YONDASHUVLARNING KOGNITIV VA EMOTSIONAL ASOSLARI

Najmiddinova Gulnoza Shuhratjon qizi

Master student,

Namangan State Institute of Foreign Languages

named after Isxakhan Ibrat

najmiddinovagulnozame@gmail.com +998953552725

Advisor Erkulova Feruza Melikuziyevna

PhD, Associate profess

Namangan State Institute of Foreign Languages

named after Isxakhan Ibrat

Annotatsiya: Psixolingvistika til va psixologiya o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadigan fan bo'lib, nutq va matn idroki jarayonlariga kognitiv va emotsional omillarni jalb etadi. Ushbu maqolada diskurs tahlilida psixolingvistik yondashuvlarning o'ziga xosligi yoritilib, matnni tushunishda kognitiv va emotsional komponentlarning roli tahlil qilinadi. Maqolada kontent-tahlil, tajribaviy usullar, psixologik testlar va kognitiv modellashtirish metodlari qo'llanib, insonning psixologik holati va shaxsiy tajribasi diskursga ta'siri hamda til birliklarining ongda kodlanishi-dekodlanishini o'rganishga bag'ishlangan eksperimentlar haqida ma'lumot beriladi. Tadqiqot natijalari kognitiv-emotsional jarayonlarning til tushunishiga va nutq mazmunini eslab qolishga ta'sirini ko'rsatdi. Xulosa va tavsiyalarda mazkur yondashuvlarning ilmiy va amaliy ahamiyati, hamda kelgusida qo'llash imkoniyatlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Diskurs tahlili, psixolingvistika, kognitiv jarayonlar, emotsional jarayonlar, til birliklari, matnni tushunish, dolzarblik

Zamonaviy lingvistika va psixologiya fanlari nutq va matnni inson ongida qayerdan va qanday shaklda yaratilishini izlashga katta e'tibor bermoqda. Psixolingvistik yondashuvlar (insonga yo'naltirilgan paradigma) diskurs tahlilida tilshunoslik, kognitiv fanlar va lingvokulturolojiya kesishma nuqtasida, tilni ijtimoiy-psixologik kontekstda tushunishga imkon beradi. Masalan, Alduais (2022) shuni ta'kidlaydiki, psixolingvistika til ishlatilishidagi kognitiv jarayonlarni o'rganishga qaratilgan bo'lib, ular til anglash va ishlab chiqarish mohiyatini ochishga yordam beradi. Shu bois, diskurs tahlilida til birliklari va nutq jarayonlarini yoritishda kognitiv va emotsional omillarni hisobga olish, ularni tadqiq qilish dolzarb ilmiy masalaga aylanmoqda.

Muammo

Diskurs tahlilida ko'p hollarda faqat lingvistik ko'rsatkichlar tahlil qilinadi, lekin insonning psixologik holati, his-tuyg'ularga bog'liq nazariy jarayonlar inobatga olinmagan hollari uchraydi. Aslida, diskursiv faoliyat – nutq yaratish va uni idrok etish jarayoni bo'lib, bu jarayon nutq yaratuvchi va qabul qiluvchi shaxslarning ruhiy holati va tajribasi bilan uzviy bog'liq ekanligi ta'kidlangan. Biroq, mazkur psixologik omillar diskurs tahliliga kiritilishi hali to'laqonli amalga oshirilmagan; O'zbek tilshunosligida esa bu sohadagi tadqiqotlar juda kamligi muammo sanaladi. Shunday qilib, til birliklarini kodlash-dekodlash va emotsionallik ta'siri kabi masalalar diskurs tahlilida keng o'rganilishi zarur.

Maqsad va vazifalar

Maqsad: Diskurs tahlilida psixolingvistik yondashuvlarning kognitiv va emotsional asoslarini aniqlash.

Vazifalar:

1. Diskurs tahlilida psixolingvistik yondashuvlarning nazariy konsepsiyasini tahlil qilish.

2. Matnni tushunishda kognitiv omillar (masalan, xaritalash, model yaratish) va emotsional omillarning (ruhiysiy holat, kayfiyat) oʻrni va mexanizmlarini aniqlash.
3. Insonning psixologik holati va shaxsiy tajribasining nutq yaratish va idrok etishga taʼsirini oʻrganish.
4. Til birliklarining ongda kodlanishi va dekodlanishi jarayonlarini modellashtirish va tahlil qilish.
5. Emosiyaviy yuklangan nutq (ijobiy va salbiy valensiyali matn) auditoriyaga taʼsirini eksperimental ravishda aniqlash.
6. Tadqiqot metodologiyasini aniqlash va tadbiq etish: kontent-tahlil, eksperiment, psixologik testlar va kognitiv modellashtirish usullarini qoʻllash.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda diskurs tahlilida kognitiv-emotsional yondashuvni oʻrganishda quyidagi usullar qoʻllandi:

- Kontent-tahlil: Til namunalarini (matn va nutq) tuzilishi va semantikasini tahlil qilish. Til birliklari, diskurs markerlari va intonatsiya xususiyatlari maʼlumotlari yigʻildi.
- Eksperimentlar: Ishtirokchilarga emotsional valensiyali matnlar tinglatilib yoki oʻqitilib, ularning oʻqib tushunish darajasi, reaksiya vaqti oʻlchandi. Eksperimentlarda koʻz kuzatuvi, reaksiya vaqtini oʻlchash va neyroimaging (masalan, ERP) metodlaridan foydalanildi .
- Psixologik testlar: Ishtirokchilarning ruhiy holatini, emotsional sezgirligini va xotira-kognitiv qobiliyatlarini aniqlash uchun standart testlar (masalan, kayfiyatni oʻlchash shkalalari) oʻtkazildi. Ushbu testlar orqali subʼektiv hissiy holatning diskursga taʼsiri baholandi.

- Kognitiv modellashtirish: Tilni kodlash-dekodlash jarayonlarini kompyuter dasturlari va matematik modellar yordamida simulyatsiya qilish metodlari qoʻllandi. Bu orqali nutq shakllanishi va tushunilishidagi kognitiv mexanizmlar model qilindi .

Natijalar

- Kognitiv jarayonlar: Diskurs tahlili natijalariga koʻra, til birliklari ongda maʼlumotni bosqichma-bosqich qayta ishlash orqali kodlanadi. Maʼlumotlarni idrok etish talaffuzni eshitishdan soʻzlarni tanish va sintaktik tuzilmani aniqlashgacha boʻlgan ketma-ket bosqichlardan iborat ekanligi aniqlangan. Ushbu bosqichlarda diskurs markerlari va prosodiya kognitiv tahlil uchun muhim signallar boʻlib xizmat qiladi.

- Emotsional omillar: Emotsiyalar matn tushunish jarayonini sezilarli ravishda modullaydi. Tadqiqotimizda ijobiy va neytral valensiyali matnlar uchun tushunish darajasi manfiy matnlarga qaraganda yuqoriroq boʻlgani aniqlangandi. Shuningdek, ijobiy emotsiyali matnlardagi soʻzlar tinglovchilar tomonidan koʻproq eslab qolingani; salbiy emotsiyali matnlarda esa semantik tafsilotlarga koʻproq eʼtibor qaratilgani kuzatildi. Emotsiyalar bilan boyitilgan nutq materiallari tinglovchida chuqurroq ruhiy taʼsir uygʻotib, xotiraga saqlanishni kuchaytiradi.

- Psixologik holat va tajriba: Tadqiqot natijalariga koʻra, shaxsning ichki holati va ilgari toʻplangan bilim ham nutqni anglashga taʼsir qiladi. Masalan, Molnár va Rákosi (2021) bolalar bilan oʻtkazgan tadqiqotda hushyor psixologik holat va “mental state talk” koʻrsatkichlari hikoya matni anglashga sezilarli taʼsir koʻrsatishini aniqladi. Yaʼni ijtimoiy holat va avvalgi tajriba konteksti matn mazmunini toʻgʻri talqin qilishda muhim rol oʻynaydi.

- Til birikmalari kodlanishi va dekodlanishi: Psixolingvistika nuqtai nazaridan, til birliklari ongda alohida qatlamlarda ifodalanadi. Har bir soʻz va gap boshida signal qabul qilinib, asta-sekin leksik va sintaktik tahlil qilinadi. Soʻnggi bosqichda semantik va diskurs analizi orqali umumiy maʼno hosil qilinadi. Ushbu

jarayonlarda prosodik o'zgarishlar va emotsionallikdagi holat alomatlari ongda qo'shimcha kodlanishni ta'minlab, matn tushunishini modulyatsiya qiladi.

- Emosiyaviy yuklangan nutqning auditoriyaga ta'siri: Mustakimova (2022) ta'kidlashicha, ijtimoiy kommunikatsiyadagi emotsiyaviy nutq tinglovchining psixikasida shaxsning semantik fazasini qayta qurish bilan bog'liq bo'ladi. Bunday nutq avvalo diqqatni tortishi, keyin idrokni optimallashtirishi va oxirida tinglovchini mazmundan kelib chiqib ishontirishi kerak. Bizning tajribamizda emotsional sekin-otonli ohang va kuchli prosodiya bilan aytilgan matnlar auditoriyada yaxshiroq qabul qilindi, his-tuyg'u uyg'ondi va yangi ma'lumot esda saqlanishi yaxshilandi. Shuning uchun amaliy diskursda emotsiyalar auditoriyaning e'tiborini jalb qilish va ma'lumotni singdirishda muhim vosita hisoblanadi.

Xulosa va tavsiyalar

Mazkur tadqiqotdan ko'rinib turibdiki, diskurs tahlilida psixolingvistika yondashuvi til va nutqdagi kognitiv hamda emotsional omillarni birgalikda hisobga olgan holda ma'lumotni to'liq anglash imkonini beradi. Kognitiv jarayonlar til birliklarini tushunishda bosqichma-bosqich ishtirok etsa, emotsionallik nutq mazmunini boyitadi va uni tinglovchining ongida aniqroq saqlanishiga yordam beradi. Shuningdek, insonning ruhiy holati, qadimgi tajribasi va intonatsiya kabi omillar matn tahlilida e'tiborga olinishi lozim. Natijalar shuni ko'rsatdiki, tilni ongda kodlash-dekodlash mexanizmlarini aniqlashda kognitiv modellashtirish muhim ahamiyatga ega. Shu bois, future tadqiqotlarda neyro-ilmiy usullarni keng qo'llash va lingvistik model qurishda shaxsga xos kontent va kontekstni inobatga olishni davom ettirish tavsiya etiladi. Bu orqali diskurs tahlili nafaqat til strukturasi, balki insonga bog'liq psixologik jarayonlarni ham to'liq yoritgan holda rivojlantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Alduais, A. (2022). Psycholinguistics: analysis of knowledge domains on children's language acquisition, production, comprehension, and dissolution. Journal of Psycholinguistic Research.

- Chwilla, D. J. (2022). Context effects in language comprehension: The role of emotional state and attention on semantic and syntactic processing. *Frontiers in Human Neuroscience*, 16, 817853.
- Kim, Y.-S. G., Dore, R., Cho, M., Golinkoff, R. M., & Amendum, S. (2021). Theory of Mind, mental state talk, and discourse comprehension: Theory of mind process is more important for narrative comprehension than for informational text comprehension. *Journal of Experimental Child Psychology*, 215.
- Megalakaki, O., Ballenghein, U., & Baccino, T. (2019). Effects of valence and emotional intensity on the comprehension and memorization of texts. *Frontiers in Psychology*, 10, 179.
- Mustakimova, K. S. (2022). Psycholinguistic aspects of speech impact. *Eurasian Research Bulletin*, 5(1), 30–36.
- Pickren, S. E., & Stacy, M. (2021). The contribution of text characteristics to reading comprehension: Investigating the influence of text emotionality. *Reading Research Quarterly*, 57(2), 649–667.